

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 3

**www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O'RINBOSARI

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Qosimjon Ma'murov (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon)

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nurboy Jabborov

“Firdavs ul-iqbol” – Ogahiyning badiiy-tarixiy nasrdagi ilk tajribasi

4

Husniddin Eshonqulov

Dilorom Sodiqova

Muslihabegim Miskin – XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste'dodli zullisonayn shoirasi

25

Dilnoza Jumayeva

“Yusuf va Zulayxo” dostonlaridagi obrazlar tizimi

43

MATNSHUNOSLIK

Bahriddin Umurzoqov

Aliy Safiy Hiraviy qalamiga mansub yangi qo'lyozmalar va Toshkent qo'lyozma fondlarida mavjud asarlari

67

Furqat To'xtamuratov

Muhsiniy she'riyati: asliyat va nashr qiyosi

80

Shermuhammad Amonov

Ahmad Tabibiyning turkiy tildagi ruboiylari

95

LINGVISTIKA

G'aybulla Boboyorov

Xalach tili va uning o'zbek tili bilan ayrim yaqinliklari to'g'risida

114

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
 DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Kasimjon Mamurov (English)	
 EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojiboeva	
 EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
 LITERATURE	
Nurboy Jabborov	
“Firdavsu-l iqbol” – the first experience of Agahi in artistic and historical prose	4
 Husniddin Eshankulov	
Dilorom Sadikova	
Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIX th century in Bukhara	25
 Dilnoza Jumayeva	
Analysis of the figurative system of the epic "Yusuf and Zulaikho"	43
 TEXTOLOGY	
Bahriddin Umurzoqov	
New manuscripts by Ali Safi Hiravi and works in the Tashkent Manuscripts fund	67
 Furkat Tuxtamuratov	
Muhsini's Poetry: a Comparison of Originality and Publication	80
 Shermuhammad Amonov	
Ahmad Tabibi's rubai in Turkish	95
 LINGUISTICS	
Gaybulla Boboyorov	
About the Halach language and some of its affinities with the Uzbek language	114

ADABIYOTSHUNOSLIK LITERATURE

“Firdavs ul-iqbol” – Ogahiyning badiiy- tarixiy nasrdagi ilk tajribasi

Nurboy Jabborov¹

Abstrakt

Maqolada Shermuhammad Munis tomonidan boshlanib, Muhammad Rizo Ogahiy davom ettirib yakunlagan “Firdavs ul-iqbol” asarining adabiy-estetik qimmatini tadqiq qilingan. Tarixiy voqealar tasvirlangan bo‘lsa ham saj’ asosida yozilgani, poetik ifoda usuli, turli janrlarga doir nazm namunalari berilganligi jihatidan ushbu asarning yuksak badiiy ahamiyatga molik ekanligi tahlil etilgan. “Firdavs ul-iqbol” o‘zbek badiiy-tarixiy nasrining mukammal namunasi sifatida Ogahiyning ayni turdagi asarlari uchun o‘ziga xos ijodiy tajriba vazifasini o‘tagani ilmiy dalillangan.

Kalit so‘zlar: *badiiy-tarixiy nasr, manba, nazm, janr, ifoda usuli, saj’.*

Kirish

Muhammad Rizo Ogahiy XIX asrda hukmronlik qilgan Xiva xonlari davri voqealariga bag‘ishlangan besh badiiy-tarixiy asar yozdi. Ollohqulixon hukmfarmoligi davri (1825–1843) to‘g‘risidagi “Riyoziy ud-davla”, Rahimqulixon saltanati voqealari (1843–1846) tasvirlangan “Zubdat ut-tavorix”, Muhammadaminxon (1846–1854), Sayyid Abdullohxon (1854) va Qutlug‘murodxon (1855) hukmronlik yillaridagi murakkab va ziddiyatli hodisalar haqidagi “Jome‘u-l-voqeoti sultoniyy”, Sayyid Muhammadxon zamoniga (1856–1865) doir “Gulshani davlat” hamda Muhammad Rahimxoni soniy – Feruz davri (1865–1910)ga bag‘ishlangan “Shohid ul-iqbol” asarlari shular jumlasidandir. Garchi tarixiy voqealar tasvirlangan bo‘lsa ham bu asarlar saj’ asosida yozilgani, poetik ifoda usuli, turli

¹ *Jabborov Nurboy Abdulhakimovich* – filologiya fanlari doktori, professor, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: jabborov-nurboy@rambler.ru

ORCID ID: 0000-0002-2192-7660

Iqtibos uchun: Jabborov, N. A. 2021. “Firdavs ul-iqbol” – Ogahiyning badiiy-tarixiy nasrdagi ilk tajribasi”. *Oltin bitiglar* 3: 4–24.

janrlarga doir nazm namunalari berilganligi jihatidan yuksak badiiy ahamiyatga molikdir. Ular tarixiy jihatdan qanchalik ahamiyatli bo'lsa, badiiyatiga ko'ra ham shunchalik qimmatli baland. Shunga ko'ra, bu asarlarni badiiy-tarixiy nasr namunalari deyilsa, to'g'ri bo'ladi.

Ogahiy ayni shu uslubda ijod qilish tajribasini dastlab amakisi va ustози Sher Muhammad Munis yoza boshlagan “Firdavs ul-iqbol”ni davom ettirib, badiiy-tarixiy nasrning mukammal namunasi sifatida yakunlash jarayonida o'rgangan, deyish mumkin. Qariyb bir yarim asrdiki, “Firdavs ul-iqbol” jahon miqyosida adabiyotshunos, matnshunos va tarixshunos olimlar e'tiborini tortib keladi. Akademik Muhammadjon Yo'ldoshev “Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi” deb nomlangan tadqiqotida yozishicha, 1873-yili xon saroyi musodara qilinganidan keyin undagi nodir qo'lyozmalar va arxiv hujjatlari Toshkentga keltiriladi. Xiva safariga rus qo'shinlari bilan birgalikda borgan sharqshunos A. L. Kun Turkiston general-gubernatori Kaufmanga dokladnoma kiritib, musodara natijasida sharq qo'lyozmalaridan iborat uch yuzta kitob, shulardan bir yuz yigma to'qqiztasi bir yuz qirq tomdan iborat tarixiy qo'lyozmalar, o'ttiz tomdan iborat sharq shoirlarining devonlari, ellik tomdan iborat qirqta huquqiy va diniy asarlar to'plangani haqida ma'lumot beradi [Yo'ldoshev 1959, 17-18]. A.L.Kun 1873-yiliyoq “Turkestanskiye vedomosti”da mazkur qo'lyozmalar, jumladan, “Firdavsu-l-iqbol” haqida maqola nashr ettiradi [Kun 1873]. Asarning ikki noyob qo'lyozmasi shu tariqa Sankt-Peterburgga olib ketilgan. Mazkur qo'lyozmalar bilan Sankt-Peterburg Osiyo muzeyida tanishgan nemis olimi S.Seleman ham bu haqda maqola e'lon qilgani ma'lum [Seleman 1894, 274-280]. Turk olimlari Nesip Azim va Abdulqodir Inan ham asardan ayrim namunalarni nashr qildirgan. Va nihoyat, amerikalik sharqshunos Yuriy Bregel Sankt-Peterburgdagi dastxat nusxa va boshqa tayanch manbalar asosida “Firdavs ul-iqbol”ning ilmiy-tanqidiy matnini chop ettirdi [Bregel 1988,]. Shuningdek, rus olimlari A. N. Samoylovich, V. V. Bartold, P. P. Ivanov, B. V. Lunin, o'zbek olimlari Qavomiddin Munirov, Nafas Shodmonov tadqiqotlarida ham ushbu asar to'g'risida fikr bildirilgan, unga manba sifatida murojaat qilingan.

“Firdavs ul-iqbol”ning to'qqizta qo'lyozma nusxasi bo'lib, ulardan ikkitasi Rossiya Fanlar akademiyasi Sankt-Peterburg Sharq qo'lyozmalari institutida (inv. S 571 (590 oa), Ye-6-1 (590 ov), oltitasi O'zbekiston FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti xazinasida (inv. 821/1, 5364/1, 9979/1, 5071, 7422,

H.S.Sulaymonov nomidagi fond. 275/1), yana bir nusxasi esa Xelsinkida [Halèn 1979, 100] saqlanmoqda. Asar 2010-yili joriy imlodagi ikki marta – Sh. Vohidov, I. Bekchanov, N. Polvonov [Munis, Ogahiy 2010, (1)] hamda N. Jumaxo‘ja, S. Ro‘zimboyev, A. Ahmedov [Munis, Ogahiy 2010, (2)] tayyorlagan matnlar asosida nashr etildi.

“Firdavs ul-iqbol” badiiy-tarixiy nasrda Ogahiy uchun katta tajriba maktabi bo‘lgani aytiladi. Ushbu maqoladagi ilmiy kuzatishlar asarning Ogahiy yozgan qismiga tegishli bo‘lib, “Firdavs ul-iqbol” matnidagi iqtiboslar Yuriy Bregel tayyorlagan ilmiy-tanqidiy matndan olindi.

Shermuhammad Munisning yozishicha, Xiva xoni Eltuzarxon uni o‘z saroyiga chaqirib, shunday amr qiladi: “...kerakkim, bizning nasabi humoyunimizni so‘z devonida kursinishin va ajdodi amjodimiz asomiysin tarix xotamida naqshi nigin qilsang va o‘z holotimiz va ba‘zi futuhotimiz bilakim, ziynati afsona va nosixi “Shahnoma”dur, nazm rishtasig‘a durri maknun tersang va nasr bisotig‘a gunogun ziynat bersang, to bo‘lg‘aykim, davron sahoyifi fano tundbodi bila parishon bo‘lub, olam koshonasi adam seli bila vayron bo‘lg‘uncha avsofi hamidamiz zamon avroqida boqiy qolg‘ay va zikri pisandidamiz jahon majolisida salotin bazmig‘a sho‘rish solg‘ay [Munis, Agahi 1988, 18–19]”.

Asarning yozilish sababi haqidagi muallifning bu ma‘lumotidan quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin: *birinchidan*, adibga vazifa yuklar ekan, hukmdor “nazm rishtasig‘a durri maknun tersang va nasr bisotig‘a gunogun ziynat bersang”, deya ta‘kidlaydiki, bu so‘zlar “Firdavs ul-iqbol” yozilishi rejalashtirilgan kezoq tarix materialiga asoslangan adabiy asar sifatida ijod qilinishi mo‘ljallanganini ko‘rsatadi. *Ikkinchidan*, Eltuzarxon ma‘rifatli hukmdor bo‘lganligi bois ham “avsofi hamida”si “zamon avroqida boqiy qolishi” faqat so‘z san‘ati orqali amalga oshishini his etgan hamda ushbu asarning yuzaga kelishi uchun moddiy va ma‘naviy homiylik qilgan.

“Firdavs ul-iqbol” debocha va muqaddimadan tashqari besh bobdan tarkib topgan. Bu haqda Shermuhammad Munis quyidagicha ma‘lumot beradi: “...bu muxtasar shuru‘ig‘a xomai ibtido suruldi, chun bahori iqboli sohibqironiy bila firdavsdek ziynat topib erdi, binoan ilayh “Firdavs ul-iqbol”g‘a mavsum bo‘ldi. Bir muqaddima, besh bob, bir xotimag‘a taqsim topti. Hazrat Izidi kombaxshdin umid ulkim, unvoni iftitohin tatimmai ixtitomg‘a mavsul va muqaddimai og‘ozin xotimai anjomg‘a mashmul qilg‘ay.... *Muqaddima* ba‘zi maxsusoti a‘loxoqoniy zikridakim, osori iqboli sohibqironiy erdi.

Avvalg'i bob hazrat Odam *alayhissalom* ijodidin¹ Nuh *alayhissalom* avlodig'acha mazkur bo'lur. *Ikkinchi bob* Yofas *alayhissalom*din *qo'ng'irot* sho'basig'acha *mo'g'ul* podshohlarining zikrida. *Uchunchi bob* Qurlos avlodidin podshohliq marotibig'a yetganlar zikridakim, so'ngi Abulg'ozixon ibn Yodgorxondur. *To'rtunchi bob* hazrat podshohi sohibqironning ajdodi kirom va aboi zu-l-ehtiromining zikrida. *Beshinchi bob* hazrat podshohi sohibqironning valodati humoyunidin bu risolai saodatmaqola itmomig'acha har vaqoye'kim osori sohibqironiydin vuqu' topmish va vuqu' topg'usidur – zikr qililur. *Xotima* avliyoyi izom va ulamoi kirom va umaroi zu-l-ehtirom va sohibdavlat beklar va zakiytab' shoirlar va donishmand fozillar va falotunfitrat hunarmandlar va ba'zi umuri g'aribakim, hazrat podshohning ayyomi maymanatanjomida vuqu' topibdur, alar hikoyotig'a maxsusdur" [Munis, Agahi 1988, 20–21].

Shermuhammad Munis asarni yozishga kirishar ekan, uning kompozitsion tuzilishini ana shunday rejalashtirgan. Biroq bir qancha sabablarga ko'ra muallifga asarni ushbu reja asosida nihoyalash nasib etmagan. Birinchidan, adib asarning eng qizg'in voqealari tasvirini yozayotgan kezda Muhammad Rahimxon unga Mirxondning mashhur "Ravzat us-safo"sini o'zbek tiliga tarjima qilish vazifasini topshiradi. Keyinchalik zimmasiga "Firdavs ul-iqbol"ni davom ettirish mas'uliyati yuklangan Muhammad Rizo Ogahiy bu haqda "...xoqoni mag'fur va shahanshoi mabrur Muhammad Rahim Bahodirxon *alayhirrahma va-l-g'ufro*ning julusi maymanatma'nusining yettinchi yilig'acha voqe' bo'lg'on barcha voqe'otni bir-bir bayon qilib va Dashti Qipchoq safari vaqoye'in ham mastur etib, hanuz o'zga vaqoe'g'a shuru' qilmaydur erdi, ul hazrat musannif *alayhirrahmani* (ya'ni Munisni – N.J.) "Ravzat us-safo" kitobinkim, forsiy lafzi bila mubayyandur, turk lafzi bila muzayyan etmakka amr qildi. Chun musannif "al-ma'muru ma'zur" mufodi bila "Ravzat us-safo"ni turkiy qilmoqg'a ishtig'ol ko'rguzdi, bu kitob (ya'ni "Firdavs ul-iqbol") tahriri bilkull matruk va maslub bo'ldi," – deb yozadi [Munis, Agahi 1988, 891].

Ikkinchidan, 1929-yili Shermuhammad Munisning vafot etishi bu rejaning amalga oshishiga monelik qiladi. Ogahiy asarni o'zi davom ettirishga majbur bo'lishining bu sababini ham zikr etgan: "Chun "Ravzat us-safo"ning avvalg'i daftari tamom bo'lub, ikkinchi daftari ham "Badr g'azvasi" g'a yetganda, ul hazratning umri quyoshi ajal mag'ribig'a g'urub qildi" [Munis, Agahi 1988, 891].

Ana shu sabablarga ko'ra asarni Ogahiy davom ettirdi va

¹ Bu yerda "ijod" so'zi "yaratilish" ma'nosida kelgan.

nihoysiga yetkazdi. Biroq adib bu ishga oradan o'n bir yil o'tgach kirishgan. Sababi, Shermuhammad Munis vafotidan keyin Ogahiyga "Ravzat us-safo" tarjimasini davom ettirish vazifasi yuklatiladi. Bu asar tarjimasi Ogahiyning badiiy-tarixiy nasrda Mirxond ijodiy tajribasidan ham saboq olganini ko'rsatadi. Eltuzarxonning o'rniga Xiva taxtiga chiqqan Ollohqulixon davrida, uning farmoniga ko'ra Ogahiy "Firdavs ul-iqbol"ni davom ettirib, nihoysiga yetkazadi. Asarning 1813-yildan 1825-yilgacha bo'lgan voqealari tasvirini yozgan adib uni badiiy-tarixiy nasrning betakror namunasi sifatida yakunlab, avlodlar mulkiga aylantira oldi.

"Firdavsu-l-iqbol"ning tarixiy ilmiy asar emas, badiiy-tarixiy nasr namunasi ekani nimalarda ko'rinadi? **Birinchidan**, har qanday asarning xususiyati uning tilida, ifoda uslubida namoyon bo'ladi. "Firdavs ul-iqbol" saj'li nasrda, badiiy uslubda yozilgan. Axir unda tarixiy voqealar bayon qilingan-ku, tarixiy asar deb nomlanib kelgani sababi shu-ku, degan e'tirozga javoban aytish kerakki, gap qanday material qalamga olinganida emas, uning qay tarzda ifodalangani, tasvirlanganidadir. Ushbu fikr isboti uchun asardan birgina parcha keltirib, tahlil qilishga harakat qilamiz: "...jahon fozillarining afzali va zamon komillarining akmali, fazlu donish tengizining timsohi, aqlu binish safinasining mallohi, ilm quyoshining matla'i va kamol ahlining marja'i... halloli mushkuloti daqoyiq, kashshofi g'atoyoyi haqoyiq, fazoilmaob, kamolotintisob, ya'ni Munis *mirob*.." [Munis, Agahi 1988, 888-889].

Ogahiyning ustози Shermuhammad Munisga ehtiromi ifodasi bo'lgan ushbu iqtibosda o'n bir saj'lanuvchi qism mavjud: *jahon – zamon, fozillarining – komillarining, afzali – akmali, fazlu – aqlu, donish – binish, timsohi – mallohi, matla'i – marja'i, halloli – kashshofi, mushkuloti – g'atoyoyi, daqoyiq – haqoyiq, fazoilmaob – kamolotintisob – Munis mirob*.

Ulardan birinchi, uchinchi, beshinchi, oltinchi, yettinchi va o'ninchi saj'lanuvchilar mutavoziy (ham vazn, ham qofiyada moslashuvchi); o'n birinchisi mutarraf (vaznda moslashmagan), ikkinchi, to'rtinchi, sakkizinchi va to'qqizinchi esa mutavozindir (vaznda mos, qofiyada moslashmagan).

Saj' hosil qiluvchi so'zlar "fosila" deb atalishi ma'lum. O'zidan oldingi so'zlar birikmasi bilan saj'ning bir bo'lagini tashkil qilgan har bir fosila "qarina" deyilishi ham ayon (she'riyatdagi, aruzdagi *fosil*aning bunga aloqasi yo'q). Ogahiy nasrida saj'ning yuqorida bayon etilgan barcha shakliy sifatlarini ko'rish bilan birga, saj'lanuvchilarning joylashishida ham o'ziga xoslik kuzatiladi.

Yuqoridagi jumlada *timsohi* va unga saj’lanuvchi *marosimi* fosilalarining har biridan oldin bittadan so’z qo’llangan. Ba’zan fosiladan oldin bir va unga saj’lanuvchidan avval bir necha so’z qo’llanishi yoki aksincha bo’lishi ham mumkin. Yuqoridagi iqtibosda aksar saj’lanuvchilar orasida qarina mavjud emas.

Asarning badiiy-tarixiy nasr namunasi ekaniga **ikkinchi dalil**, yuqorida ta’kidlanganidek, Sher Muhammad Munisning uni yozishga amr etilganida xon tilidan bitilgan: “nazm rishtasig’a durri maknun tersang va nasr bisotig’a gunogun ziynat bersang” so’zlaridir. Zero, Muhammad Rahimxon Munisning shunchaki bir tarix kitobi emas, “nasabi humoyunini so’z devonida kursinishin va ajdodi amjodi asomiysin tarix xotamida naqshi nigin qilish”ga loyiq, shuningdek, muallif mubolag’a bilan aytganidek, hukmdorning go’yo afsonaga ziynat beruvchi, “Shahnoma”ni nosix (*bekor – N.J.*) qiluvchi “o’z holoti va ba’zi futuhoti”ni “so’z avroqida boqiy qoldirish”ga munosib bir asar bitmog’ini istaydi. Bu niyatga tarixiy voqelikni shunchaki bayon qilish bilangina erishib bo’lmasligi ayon. Buning uchun kitob badiiy asar maqomiga ko’tarilishi shart edi.

Uchinchidan, badiiy-tarixiy nasr namunasi xuddi xalq og’zaki ijodiga mansub dostonlar kabi Munis va uning buyuk salaflari Rabg’uziy, Mirxond, Xondamir va Abulg’ozining shu tipdagi asarlari an’anasiga ko’ra nazm bilan ziynatlanishi shart edi. Asar xuddi shu uslubda yozilgan. Undagi nazm namunalari saj’li nasrda bitilgan fikrlarni tasdiqlash, to’ldirish, ularga izoh berish, va nihoyat, asarning badiiyati – poetik jozibasini oshirish maqsadlariga xizmat qilgan.

“Firdavs ul-iqbol” matniga qasida, g’azal, masnaviy, qit’a, ruboiy, fard, tarkibband, ta’rix singari janrlarga oid qariyb olti ming misra she’r kiritilgan. Shundan katta qismi – besh ming misraga yaqini asarning Munis yozgan qismidan, 1022 misrasi esa Ogahiy yozgan qismidan o’rin olgan.

Asarda “nazm” sarlavhasi bilan to’qqizta she’r berilgan. Ulardan biri (hajmi 6 misra) – qit’a janrida, qolgan sakkiztasi esa (hajmi 142 misra) masnaviy shakliga mansub. To’rt misrali bitta munojot ham masnaviyda bitilgan. “Masnaviy” sarlavhasi bilan ellik beshta she’r berilgan. Yana bir sarlavhasiz masnaviy ham hamda “nazm” nomi bilan havola etilgan sakkizta masnaviy ham qo’shsak, asarda keltirilgan masnaviy janriga oid she’rlar oltmish to’rtta (hajmi 960 misra) ekanligi ayon bo’ladi. Qit’alar soni, “nazm” sarlavhasida berilgan bitta qit’ani qo’shsak, yettitani (hajmi 32 misra) tashkil qiladi. Ta’rixlar esa ikkita (hajmi: 8 misra). “Bayt”

sarlavhasida berilgan she'rlar, bizningcha, fard janriga mansub. Shunda fardlarning jami soni to'qqizta ekanligi (hajmi: 18 misra) ayon bo'ladi. Ruboiy – bitta.

Ta'kidlash kerakki, asarning Ogahiy yozgan qismiga kiritilgan she'rlar, Shermuhammad Munisning ikki ta'rixini istisno qilganda, faqat muallif ijodiga mansub. Munis tomonidan bitilgan qismida esa, asosan, o'z she'rlari keltirilgan bo'lsa-da, ayrim o'rinlarda muayyan fikrni tasdiqlash uchun Mullo Sayyidoyi Buxoriy, Nizomiy, Sa'diy, Firdavsiy, Mirzo Nozim Hiraviy, Vafoiy singari shoirlar she'rlari ham istifoda etilgan.

“Firdavsu-l-iqbol”ga kirgan turli janrlarga oid she'riy matnlar har biri kompozitsion tugalligi bilan alohida asar sifatida baholanishi mumkin. She'riy matnlar voqelikning nasriy talqinini biror-bir jihatdan takrorlamaydi, aksincha, ular matn yaxlitligini ta'minlashi, asarning asosiy g'oyasini yorqin badiiy bo'yoqlarda, poetik jozibadorlikda ifodalash va izohlashga xizmat qilishi jihatidan yuksak adabiy-estetik qimmatga ega.

“Firdavsu-l-iqbol”ning Ogahiy yozgan qismidagi she'riy matnlar mavzuga ko'ra quyidagicha tasnif etildi: 1) asarning yozilish sababi ta'rifi; 2) xon va uning a'yonlari vasfi; 3) bunyodkorlik ishlari tavsifi; 4) harbiy mojarolar tasviri; 5) shikor – ov tavsifi; 6) to'y, sport va xalq o'yinlari talqini.

Asarning yozilish sababi ta'rifi

Ogahiy “Firdavs ul-iqbol”ni davom ettirish vazifasi o'ziga yuklangani haqida avval nasrda mana bunday izoh beradi: “...hazrat sohibqironning julusi saodat ma'nusining o'n beshlonchi yilidim, sana ming ikki yuz ellik beshda (1840-milodiy yil – N.J.) erdi, bu bandai bebizoat va qalil ul-istitoat va bu go'shanishini vayronai alam va malolat, ahqari ibodi malik il-vahhob, zaifi najif Muhammad Rizo *mirob* al-mutaxallis bi-l-Ogahiy ibn Erniyozbek birodarzoda va dastparvardai Munis *mirob g'afarollohu zunubahum va satara uyubahum* kim, ul hazratning xizmatkori qadimiy va jonsipori samimiyi erdim, nogoh jabhai ahvolimg'a diydai marhamati va nosiyayi avqotimg'a ayni inoyatidin nazari kimyoasarin solib, bu parishon avroqkim, tarkibidin ko'ngul mutahayyir, balki aqli kull mutaazzirdur, jam' qilib, itmomg'a yetkurmakni buyurub, bu dilxastani mazallat tufrog'idin ko'tardi va iftixorim boshin falaki davvordin o'tkardi” [Munis, Agahi 1988, 893].

Darhaqiqat, muallif oldida murakkab vazifa turardi. Ustozi Shermuhammad Munis boshlagan yirik hajmdagi asarni davom

ettirish, xosu avomga ma’qul darajada nihoyalash oson emasligi aniq edi. Qolaversa, asosan lirik she’rlar yozib yurgan shoir endi boshqa adabiy turda – badiiy-tarixiy nasrda qalamini sinab ko’rishi talab etilar, unda esa bunday tajriba hali yo’q edi. “Chun ul hazratning iltifot va inoyotidin bu amrg’a ixtisos topdim “al-ma’muru ma’zur” muqtazosi bila bo’yinsunub, qulluq qilmoqdin o’zga chora topmadim. Yo’q ersa manda ul qudrat qaydakim, mundoq ishga qo’l yetkurgayman va ul quvvat qaydakim, bu yanglig’ qattig’ yo’lg’a qadam urg’oyman” [Munis, Agahi 1988, 894], degan so’zlari ham muallif bu ishga katta mas’uliyat bilan kirishganini ko’rsatadi. Quyidagi masnaviy uning bu so’zlari mazmunini to’ldirishi, izohlashi bilan ahamiyatlidir:

*Pashsha kimu fil yuki toqati,
Zarra kimu mehri munir ulfati.
Sham’g’a parvona o’zin begumon,
Anglaki yetkurmoqu kuymak hamon.
Tushti ajab ollima yo’l bas yiroq,
Marhala noyobu manozil uzoq.
Biym budur: kim anga qo’ysa qadam
Rohzan o’lg’ay mango afvoji g’am.
Lek shah altofi tutub gar qo’lum
Qilsa xalo rahzani g’amdin yo’lum.
Qilg’omen oz chog’da dalerona tay
Eltgamen manzilu maqsadg’a pay*

[Munis, Agahi 1988, 894].

Sharqona lutf (o’zini pashshaga, xon amriga ko’ra asar yozishni fil yukiga qiyoslash, ayni kezda o’zini zarraga, mazkur yumushni nurafshon quyoshga mengzash), badiiy san’atlar (*tazod*: pashsha – fil, *tanosib*: zarra, mehri munir; yo’l, marhala, manozil va h.k.), ohorli mazmun va poetik joziba mujassam bo’lgan bu she’r muallifning asarni yozishga nechog’lik katta javobgarlik hissi bilan kirishganidan, shuning barobarida, unda bunga loyiq salohiyat va shijoat bo’lganidan darak beradi.

Asarni yozishga kirishar ekan, Ogahiy masnaviy yo’lida munojot yozadi. Munojotda shoir juda qiyin, tunganmas ishga qo’l urganini ta’kidlab, uni poyoniga yetkazishda Alloh taolodan madad so’raydi:

*Iloho, man ojizu benavo,
Tunganmas ish etgum durur ibtido.*

Hazin xotirimni yetur komig’a –

Ki, ya’ni ishim yetur anjomig’a [Munis, Agahi 1988, 898].

Umuman, bu turkum she'rlar asar biografiyasini, uning yaratilishi bilan bog'liq omillarni va muallif ijodiy uslubini o'rganishda alohida ahamiyatga ega.

Xon va uning a'yonlari vasfi

"Firdavs ul-iqbol" badiiy uslubda yozilgani uchun unda muallifning adabiy-estetik ideali talqini masalasini o'rganish zarurati yuzaga keladi. Ta'kidlash kerakki, asarda ijodkor ideali xon timsolida tasvirlangan. Bu turkum she'rlarda vasf etilishicha, xonning adolati shu darajadagi, adlidan jahon mulki obod, u shunchalik saxiyki, xayr-u ehsonidan ulus xotiri shod. Birgina misol:

*Hotami Toyiki karamdur ishi,
Xalqg'a bermak bo'lubon varzishi.
Ul dag'i bahra olib ehsonidin,
Zillasitondur karami xonidin*

[Munis, Agahi 1988, 899].

Muallifning bu turkum she'rlarda mubolag'ali tarzda ta'rif-u tavsif etishicha, agar sultoni sohibqiron qahr qilsa, zulm uyi vayron, lutf etsa, dahr eli shodon bo'ladi. U shu qadar qudratliki, dunyo sultonlari uning muruvvatiga muhtoj, huzurida qo'l qovushtirib turadi, unga qullik qilishdan faxrlanadi. U barcha ilmlarni egallagan, kamolotda hech kimga nasib etmagan cho'qqiga erishgan. Xorazm xonlarining, jumladan, Muhammad Rahimxonning saltanat ishlarida adolatga intilgan ma'rifatli hukmdor ekaniga shubha bildirmagan holda ta'kidlash kerakki, Ogahiy xon va uning a'yonlari tasvirida real voqelikdan ko'ra ko'proq o'zining idealini vasf etgan. Hukmdor qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerak, uning nafaqat o'z mamlakatidagi, jahon miqyosidagi nufuzi qay maqomda bo'lmog'i darkor, fuqaro va raoyoga qay tarzda munosabat qilmog'i zarur – ana shu singari masalalarda shoir o'z tasavvuridagi komil shohni tasvirlaydi. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, yuksak nazmiy mahorat bilan yozilgan bu turkum she'rlar shoirning ijtimoiy-estetik idealini belgilash va o'rganishda prinsipial ahamiyatga ega.

Bunyodkorlik ishlari tavsifi

Xorazm xonlari, jumladan, asarning bosh qahramoni bo'lgan Muhammad Rahimxon tabiatan bunyodkorlikka moyil. U ko'plab masjidlar, madrasalar, yoflar (kanallar), ko'prik va rabotlar barpo etgan. Adabiy an'anaga ko'ra bunday inshootlar qurilishi munosabati bilan ta'rixlar bitilishi ma'lum. "Ta'viz ul-oshiqin"ga ana shunday yigirma bitta ta'rix kirgani ham buning dalilidir. Bu

mavzuda nafaqat ta’rix, ko’plab boshqa janrlardagi she’rlar ham bitilgan. “Firdavs ul-iqbol”da bu mavzu asosan masnaviyda qalamga olingan. Jumladan, muallifning yozishicha, “Ul ovoni saodatnishonda Sayyod hovlining imoratikim, ul hazratning me’mori davlatidin toza bino topib, matonat va istehkomi *kaannahum bunyonun marsus* (*go’yo tutash binolardek¹*) oyati bila maxsus erdi va bog’i ishratafzosi va man daxalahu kona ominan (*bu yerga kirgan odam omon bo’lur*) ishoratig’a maxsus”. Asarda ana shu ma’lumotdan keyin quyidagi masnaviy matni keltirilgan:

*Rashki behisht erdi anga har qusur,
Oshiqi oning edi g’ilmonu hur.
Bosh chekibon ko’ngiri Kayvong’acha,
Zirvasi ham gunbazi gardung’acha.
Manzari ayvoni bo’lub dilkusho,
Sahni havosi edi ishratfizo.
Bog’i nazohatda jinon g’ayrati
Har shajari sarvi ravon g’ayrati.
Behad edi mevai alvon anga,
Teng bo’la olmay mazai jon anga*

[Munis, Agahi 1988, 900].

Har qanday mavzuda, hatto bunyodkorlik ishlarining nazmiy tavsifida ham Ogahiy so’zining fasohati va balog’ati yaqqol namoyon bo’lib turadi. Bu mavzudagi she’rlar ham asardagi badiiy tasvir jozibasini yanada oshirishga, matnni san’atkorona ziynatlashga xizmat qilgan.

Harbiy mojarolar tasviri

Ma’lumki, XIX asr millatimiz tarixiga tanazzul asri sifatida kirgan. Xonliklar o’rtasidagi ziddiyatlar, ichki nizolar oxir-oqibat yurtni ijtimoiy-siyosiy buhronga olib keldi, Rusiya mustamlakasi girdobiga tushirdi. “Firdavs ul-iqbol”da ana shu ichki nizolar, ziddiyatlar, ma’naviy inqiroz yetilib kelayotgan tarixiy vaziyat qalamga olingan. Asardan o’rin olgan bir qancha she’rlarda Muhammad Rahimxon qo’shinining Xuroson va Dashti Qipchoqdagi, shuningdek, Xorazm atrofidagi ko’chmanchi qabilalar bilan olib borgan harbiy harakatlari, xon bilan Buxoro hukmdori Amir Haydar sipohi o’rtasidagi jang-u jadallar, behuda qon to’kilishi voqealari qalamga olingan. Bu mavzudagi she’rlarda zohiran Xiva askarlarining

¹ Matnda Qur’oni karim oyatlari asliyatda berilgan. Oyati karimalar ma’nosi Shayx Alouddin Mansur amalga oshirgan o’zbekcha izohli tarjimaning 2004-yilgi nashridan olindi.

jasorati vasf etilgandek ko'rinso ham, nazmiy matnlar zamirida ulug' mutafakkirning bunday harbiy mojarolarni ma'qullamasligi sezilib turadi. Hatto shu mavzudagi she'rlarning ayrimlarida uning pand-nasihat ruhidagi qarashlari ham ifodalanadi. Mana bu qit'a mazmuni buning yorqin dalilidir:

*Ko'ngulni bog'lama nomard va'dasig'a dame –
Ki, va'dasida aning bo'lmag'ay vafo hargiz.
Muloyim o'lma dame dushmani qadimig'ga,
Muloyimat bila ul bo'lmas oshno hargiz.
Toshi yiloning agar har nechaki bazm durur,
Va lek bo'lmas ichi zahardin judo hargiz*

[Munis, Agahi 1988, 1067].

Umuman, harbiy mojarolar talqiniga bag'ishlangan she'rlarni alohida qaralganda ham mustaqil nazmiy asar deb hisoblash mumkin bo'lsa-da, ular asarning umumiy g'oyasini to'ldirishga, mukammallashtirishga xizmat qilishi bilan umummatnning ajralmas bo'lagidir. Ta'kidlanganidek, "Firdavs ul-iqbol" badiiy-tarixiy nasr namunasi va shu bois asar matniga kiritilgan she'rlar uning adabiy qimmatini oshirishga xizmat qilgan.

Shikor – ov tavsifi

Asarda muallif "hazrat sohibqironi firdavsmakon", ya'ni Muhammad Rahimxon aksar vaqtlarda "shikor irodasi bila harakat ko'rguzub, bu bahona birla atrofdag'i fuqaro va ajaza boshlarig'a soyayi marhamat solib, arzin eshitib, dodig'a yetmak"ni odatga aylantirgani haqida yozadi. Bir turkum she'riy matnlar ana shu shikor – ov tavsifiga bag'ishlangan.

*Har dam qilibon shikor bir nav',
Har lahza etib shior bir nav'.
Har kun bo'lub o'zgacha saforo,
Qush solmoq ila qilib tamosho.
Gohi olibon solib itolg'u,
Bir lahzada behisob ohu.
Gohi solibon parranda shahboz,
Haddin ko'p olib tazarv ila qoz...*

[Munis, Agahi 1988, 1004].

Bu mavzudagi she'rlar, muallif ta'kidlaganidek, hukmdorning mamlakat hududlarini aylanib, fuqaro ahvolidan xabar olishiga oid voqelik qalamga olingani jihatidan ham, Xorazm hududining tabiati, hayvonot dunyosi haqida qimmatli ma'lumotlar berishi nuqtai

nazaridan ham alohida ahamiyatga molik. Ayni shu xususiyatlari ushbu turkum she’rlarning asar umumiy mazmunini to’ldirishda, uni poetik jihatdan sayqallashda muhim o’rin tutishini ko’rsatadi.

To’y, sport va xalq o’yinlari talqini

“Firdavs ul-iqbol”da Ogahiy Muhammad Rahimxonning ikkinchi o’g’li shahzoda Rahmonquli to’raga “xatna sunnatini ijro qilurg’a suri mavfur us-surur va jashni azim tartib bergani” tavsifiga ancha batafsil to’xtaladi. Shoir:

*Yig’nalibon ul sifat asbobi sur –
Kim, bo’lubon vafida ojiz shuur.
Safhae ta’rifig’a surmak qalam,
Charxi barin avjig’a urmoq qadam,*

[Munis, Agahi 1988, 901] –

deya to’y munosabati bilan “*adolat laoliysi ummoni, saxovat yavoqitining koni*” bo’lgan xonning qo’llari bamisoli dengizdek gavharlar sochgani, xaloyiqqa siym-u diram ulashib, fuqaro va raoyoni xayr-u ehsonidan komron qilgani haqida yozadi. Bu turkum she’rlarda xonning fazilatlarini mubolag’ali tarzda, pafos bilan talqin etiladi. Bunday talqin usuli, birinchidan, muayyan hayotiy asosga ham ega bo’lsa, ikkinchidan, ularda Ogahiyning adolatli, raiyatparvar hukmdor haqidagi ideali ham o’z ifodasini topgani kuzatiladi.

Asarda, shuningdek, bir qancha xalq o’yinlari, jumladan, kurash, otchopar singari tomoshalarning nazmiy talqini ham alohida o’rin tutadi. Jumladan, yuqorida zikr etilgan to’yda otchopar tomoshasi uyushtiriladi, muallifning sa’da ifodalashicha, unda “*samandi falakhay’atu barqsur’at va raxshi devbodi sarsarnihod*” otlar ishtirok etadi. Shoir ularni masnaviyda quyidagicha ta’riflaydi:

*Erdi bori barq kibi tez tak,
Qilg’uchi bir lahzada qat’i falak.
Sur’at aro sibqat etib barqdin,
G’arbg’a bir damda borib Sharqdin*

[Munis, Agahi 1988, 907].

Bu singari xalq o’yinlari, avvalo, raiyatning kayfiyatini ko’tarishda, qolaversa, qo’shinning jangovarligini oshirishda alohida o’rin tutgan. Muallifning mahorati bois bu mavzudagi she’rlar ham asarning umumiy g’oyasini, asosiy mazmunini boyitishga xizmat qilgani, voqealar tasviriga ruh bag’ishlagani jihatidan umumiy matnning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan.

“Firdavs ul-iqbol”ning Ogahiy yozgan qismidagi she’riy matnlarni janr va shakl xususiyatlariga ko’ra quyidagicha tasnif etish mumkin: 1) masnaviylar; 2) ruboiy; 3) qit’alar; 4) fardlar; 5) ta’rixlar.

Masnaviylar

Asar tarkibiga kirgan she’rlar ichida son jihatdan ham, salmoq jihatdan ham eng ko’p uchraydigani masnaviylardir. Ular, ta’kidlanganidek, oltmish to’rtta bo’lib, 960 misrani tashkil etadi. Shoir masnaviylari bo’yicha nomzodlik dissertatsiyasi yoqlagan Abdurahmon Pirimqulov “Ta’viz ul-oshiqin”da va badiiy-tarixiy asarlarining to’rttasida (tadqiqotda “Firdavs ul-iqbol” va “Shohid ul-iqbol”ga kirgan masnaviylar qamrab olinmagan) uch yuz uchta masnaviy borligi, ularning hajmi 3905 baytdan iborat ekanligi haqida ma’lumot beradi [Pirimqulov 1998, 7]. “Firdavs ul-iqbol”da masnaviylar boshqa she’riy janrlarga nisbatan ko’pligi va shu paytgacha maxsus o’rganilmaganligi ular xususida alohida to’xtashni taqozo etadi.

Hazrat Navoiy masnaviyni “maydoni vase” deb atagani ma’lum. Shayx Ahmad Taroziyning qayd etishicha “...masnaviyning sharoitidin birisi uldurkim, agar hikoyatni nazm qilur bo’lsa, kerakkim, debochasin xo’b iborat va yaxshi tariqa birla ta’rif qilsa va sa’ye ko’rguzsakim, fotiha birla xotimasi pisandida kelgay. Va bir shart uldurkim, muxtasar alfoz birla sharhga kelturgay. Va bir shart uldurkim, har yerdakim, razm va bazm birla ta’rif qilg’ay” [Taroziy 2002, 84].

“Firdavs ul-iqbol”dagi masnaviylar turkiy she’riyat nazar-riyotchisi Shayx Ahmad Taroziy ta’kidlagan shartlarga to’liq javob bera oladi. Asarda “nazm” sarlavhasi bilan berilgan 74 baytli eng katta hajmli masnaviyning “*fotihasi birla xotimasi pisandida kelgan*”i buning dalili. Mana, masnaviyning “fotiha”si:

*Charx zolikip base makkor erur,
Zolim-u berahm-u kajraftor erur.
Doimo makr-u hiyaldur peshasi,
Xalqq’a bermak firib andeshasi.
Hay’atidin oshkoro shumliq,
Ham xiromidin ayon meyshumliq.
Kimnikim ko’rsa azizu komron,
Qasdi – xor etmak durur ham notavon.
Kim esa maqsud husuli birla shod,
Fikri oni aylamakdur nomurod...*

[Munis, Agahi 1988, 1188–1 189].

Mumtoz she'riyat tarixida charx zolining zolim, berahm, kajraftor ekanligi haqida ko'p yozilgan. Biroq ushbu masnaviy "fotiha"si makr-u hiyla peshasi bo'lgan, xalqqa firib bermakni a'moliga aylantirgan, kimniki aziz-u komron ko'rsa, xor-u notavon qilmoqqa qasd aylaydigan, maqsadi hosil ekanidan shod yurgan odamni nomurod aylamak fikridagi *charx zoli* obrazi metafora, tansiq us-sifot, tanosib, tazod singari badiiy san'atlar vositasida betakror tasvirlangani bilan alohida ajralib turadi.

Ta'kidlash joizki, masnaviy xotimasi ana shu tasvirni xulosalab kelgan. Modomiki charx zoli shunaqa makkor va rahmsiz ekan, oqil odamning unga munosabati qanday bo'lmog'i kerak? Qay yo'l bilan u davlat-u iqbolga erishmog'i mumkin? Masnaviy xotimasi ana shu singari savollarga javob berishi bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi:

*Oqil ulkim, dahrdin silkib etak,
Ursa tajridu qanoat sori tak.
Tark tutsa har na yo'qu borini,
Balki o'zluk bori-yu osorini.
Aylasa maskan fano mayxonasin,
Qilsa no'sh o'fodalig' paymonasin.
Bo'lsa madhush uylakim bilmay o'zin,
Ochmasa to Hashr qo'pg'uncha ko'zin.
Bu durur ma'ni eliga shohlig',
Davlatu iqbolu sohibjohlig'.
Soqiyo, ber kosai ozodalig',
Lab-balab aylab mayi aftodalig'.
To ichib oni halovat aylayin,
Lahzae mayli farog'at aylayin*

[Munis, Agahi 1988, 1191–1192].

Ko'rinib turibdiki, masnaviyning "fotihasi birla xotimasi pisandida kelgan", ya'ni "fotiha"da qo'yilgan poetik muammo "xotima"da yechilgan, hal etilgan. Muhammad Rahimxon vafoti munosabati bilan bitilgan bu masnaviyda fano va baqo falsafasi o'ziga xos badiiy talqin qilingan.

Shoir masnaviylarining xos xususiyatlarini akademik Vohid Abdullayev quyidagicha izohlaydi: "Ogahiy yashab turgan davrda Xorazmda dostonchilik janri keng rivoj topmagan bo'lib, katta dostonlar ham juda kam edi. Ammo katta hajmli she'rlarni – masnaviylarni Munis, Komil kabi ayrim shoirlar ijodida ko'proq uchratish mumkin edi. Bunday masnaviylar Ogahiy devonida ham

bor. Biroq shunisi xarakterliki, Ogahiyning ko'pchilik masnaviylari Navoiy "Xamsa"sidagi dostonlar vaznida bo'lib, ba'zilar ma'lum voqelikni hikoya qilishi jihatidan kichkina dostonchaga ham o'xshab ketadi" [Abdullayev 1967, 370]. Bu fikrlar "Firdavs ul-iqbol"dagi masnaviylarga ham tegishli ekanini ta'kidlash kerak. Yuqorida tahlil etilgan masnaviyning fano va baqo falsafasiga oid ramzlar va timsollar tili bilan yozilgan hajman kichik, lekin mohiyatan teran dostonga mengzashi ham buning dalilidir. Shuning barobarida, masnaviylar asarning umummatnidan ajralib qolgan emas, uning tarkibiy qismi sifatida muayyan fikr yoki tasvirni izohlashga, to'ldirishga xizmat qiladi. Asardagi masnaviylarni mufassal tadqiq qilish galdagi vazifalardan ekanini ta'kidlash kerak.

Ruboiy

"Firdavs ul-iqbol"ning Ogahiy yozgan qismida birgina ruboiy matni kelgan.

*Vus'at aro monandi aning kam erdi,
Qoplon falakka sherdin ram erdi.
Andoq qalin erdiki, yilon yo'l topmay,
Ashjori avji charxg'a muhkam erdi*

[Munis, Agahi 1988, 1054].

Ushbu ruboiyda Xorazmdagi Bodoy to'qayzori tasviri berilgan. "Zubdat ut-tavorix"da «Bodoy bir beshayedururki, bag'oyat qalin va ziyoda vase'durur. Hazrati qutb ul-aqtob, afzal ul-as'hob, zubdat ul-komilin, umdat ul-vosilin Vays ul-Qaraniy roziyallohu anhu va hazrati haqiqatpanoh, hidoyatdastgoh Shayx Jalil ota qaddasa sirrahuning qadamgohlari dag'i tog' bila daryo o'rtasida voqe'durur" [Ogahiy 2009, 106], deya ma'lumot beriladi. Ko'rinib turibdiki, "Firdavs ul-iqbol"dagi ruboiy va "Zubdat ut-tavorix"dagi ma'lumot bir-biriga uyg'un, bir-birini to'ldiradi. Vays ul-Qaraniy bilan Shayx Jalil otaning abadiy manzili bo'lgan bu zaminning tabiati, hayvonot dunyosi o'ziga xos ekani ruboiyda go'zal badiiy talqin etilgan. Ya'ni beshaning "*vus'at aro monandi kam*"ligi – keng va ulkan hududni qamragani, uning qoplonlari sherdan ham haybatliroq ekanligi tasviri bu fikrning isbotidir. Ruboiyda ifodalanishicha, Bodoyning to'qaylari shu darajada qalinki, ular orasidan ilon ham yo'l topib yurishi mahol, daraxtlari shu qadar yuksaklikka bo'y cho'zganki, charxning avjiga – eng yuqori nuqtasiga yetgan. Bir vaqtning o'zida mubolag'aning **tablig'** (*vus'at aro monandi kam erdi*), **g'uluvv** (*Qoplon falakka sherdin ram erdi, Ashjori avji charxg'a muhkam erdi*) hamda **ifrot** (*Andoq qalin erdiki, yilon yo'l topmay*) turlari qo'llangani

ruboiyning yuksak badiiyatini ta’minlagan.

O’z navbatida, bu ruboiy ham umummatnning tarkibiy qismi sifatida Bodoy to’qayzorining tabiati haqidagi muallif ma’lumotini to’ldirib, poetik jihatdan ziynatlab kelgan.

Qit’alar

“Firdavs ul-iqbol”da Ogahiy ijodidan bu janrga mansub yetti she’r matni o’rin olgan. Shayx Ahmad Taroziy qit’aning avvalgi misrasi odatda qofiyalanmasligi, hajmi *“aqalli ikki bayt”* bo’lishi, *“muning ham aksari muqarrar ermasligi, har nechakim, qofiya tobsalar”* aytilishi mumkinligini [Taroziy 2002, 81] ta’kidlaydi. Biroq Ogahiy ijodi turkiy she’riyat nazariyotchisining qit’a haqidagi bu nazariy qarashlari o’zgarmas haqiqat emasligini, isloh etilishi mumkinligini tasdiqlaydi. Negaki, Ogahiy qit’alari *“aqalli ikki bayt”* emas, balki bir baytdir. Asarda keltirilgan qit’alardan biri yagona baytdan iborat ekanligi bu fikrni tasdiqlaydi:

*Aql ila farosatkim, inson sharafi andin,
Sha’nida aning go’yo bir oyati munzildur*

[Munis, Agahi 1988, 896].

Ta’kidlash joizki, “Firdavs ul-iqbol”dagi yetti qit’a matnning turli o’rinlarida boshqa-boshqa maqsadlar bilan keltirilgan bo’lsa-da, ular mantiqan o’zaro bog’liqdek, bir-birining uzviy davomidek taassurot qoldiradi. Bu yetti qit’aning mohiyatini quyidagicha muxtasar ifodalash mumkin:

- 1) aql-farosat insonni sharaflashi, shu munosabat bilan oyat nozil bo’lgani;
- 2) xulqi neku (olijanob xulq) bilan kufr eli ham islomga kirishi;
- 3) shohga sadoqat ko’rsatish fuqaroning o’ziga ham baxt keltirishi;
- 4) nomard va’dasiga ko’ngul bog’lamaslik;
- 5) dushman ustidan zafar qozonishda xayl (qo’shin) ko’p-ligiga mag’rur bo’lmaslik;
- 6) falak bevafoqligi va umr bebaqoligi;
- 7) sipehri jallod biror kimsani shod qo’ymasligi, odam farzandlariga adadsiz g’am yog’dirishi.

Ko’rinib turibdiki, ular alohida-alohida mavzularga bag’ishlangan bo’lsa-da, mohiyatan yaxlitlik kasb etadi. Biroq bu xususiyat har bir qit’aning alohida nazmiy asar ekanini inkor etmaydi. Shu bilan birga, qit’alar ham umummatnning tarkibiy qismi o’laroq asosiy g’oyani yorqinroq tasvirlashga, asarning badiiy

jozibasini oshirishga xizmat qilgan.

Fardlar

Ta'kidlanganidek, bu janrdagi she'rlardan ikkitasi "fard" sarlavhasida, qolgan yettitasi esa "bayt" nomi bilan berilgan. "O'zbek klassik she'riyati janrlari" kitobi mualliflari bunday baytlarni fard deb atagan [Nosirov 1979, 170]. "Juda ko'p badiiy yoki tarixiy asarlarda ma'lum fikr so'ngida bayt keltirish an'anasi bor, – deb yozadi matnshunos N.Shodmonov. – Bayt janr emas, u biror asardan iqtibos tariqasida tanlab olingan bo'lishi ham, muayyan matn uchun maxsus yozilgan bo'lishi ham mumkin. Ikkinchi holda ham muallif bayt kalimasini qo'llasa-da, u alohida janrdagi she'r ma'nosini ifodalaydi" [Shodmonov 2009, 147].

Darhaqiqat, "Firdavs ul-iqbol" matnida "bayt" sarlavhasi bilan keltirilgan she'rlar tugal mazmunni ifodalashi, poetik mukammalligi jihatidan ham fard janri talablariga to'liq javob beradi. Asarda "bayt" sarlavhasi bilan berilgan quyidagi fard ham bu fikrni tasdiqlaydi:

*Berur o'lsa agar Xudo qulig'a
Matlabin kelturub qo'yar yo'lig'a*

[Munis, Agahi 1988, 1031].

Bundan tashqari, bayt (fard)lar matnning uzviy qismi ekanligi va yuksak badiiyati bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Muhammad Rahimxonning dor us-saltanadan safarga otlanishi munosabati bilan yozilgan quyidagi fard buning yorqin misolidir:

*Minib iqbolu davlat markabig'a,
Aningdekkim, quyosh ko'k ashhabig'a*

[Munis, Agahi 1988, 1088].

Tashbihning bundan ham mukammal namunasini ijod qilish mahol. Bu singari she'rlar Ogahiyning chindan ham "fasohat va balog'at bobida nodir, maoniy javohirin nazm etarga qodir" (shoirning o'z ta'biri – N. J.) ekanini tasdiqlaydi.

Umuman, "Firdavs ul-iqbol"dagi bayt (fard)lar nasrda berilgan tasvirni takrorlamasligi, aksincha uni to'ldirib, ifodaga badiiy sayqal berishi jihatidan ham yuksak adabiy-estetik qimmatga ega.

Ta'rixlar

Avvalo, ta'kidlash kerakki, "Firdavs ul-iqbol"ga kirgan har ikki ta'rix Shermuhammad Munis qalamiga mansub bo'lib, "vufuri farosat va farti qiyosatda umaroi izomdin mumtoz va mustasno",

deya ta’riflangan Sulton mirob vafotiga bag’ishlangan. Mazkur ta’rifdan ham ko’rinib turibdiki, Sulton mirob Muhammad Rahimxon saroyining xos a’yonlaridan bo’lgan. Asarda u “faxr ul-millati va-d-din” deya vasf etilgan sayyid Yusuf xoja naqib bilan birga xonning qaynotasi Abdulloh xoja eshon to’yida asosiy tashkilotchilardan bo’lgani ham uning saroydagi nufuzi nechog’liq balandligining dalilidir. Asarda ularning *“to’y ustida muqarrar bo’lub, jashn muhomi-ning intizomig’a mashg’ul”* ekanligi ta’kidlanadi.

Ta’rixlarning birinchisi:

*Beki gardunhasham, mirobi dinparvar, amiri dahr,
Humoyun nomi Sulton sultonnasl, daryodil.
Banogah tarki olam doda az shavqi Xudovandi,
“Rahi firdavs raft” o’ ham az on ta’rix shud hosil*

[Munis, Agahi 1988, 1063–1064].

Demak, ta’rix moddasi ره فردوس رفت “Rahi firdavs raft” jumlasiga berkitilgan. Endi bu harflarning abjad hisobiga ko’ra qaysi raqamlarga to’g’ri kelishini aniqlaymiz: “re” – 200, ه “ho” – 5, ف “fa” – 80, ر “re” – 200, د “dol” – 4, و “vav” – 6, س “sin” – 60, ر “re” – 200, ف “fa” – 80, ت “te” – 400.

Ma’lum bo’ladiki, ره فردوس رفت jumlasidagi harflarning abjad hisobidagi yig’indisi – 1235 ga teng. Asarda Sulton mirobning vafoti “zul-hijjaning salxi”da sodir bo’lgani zikr etiladi. Sinxron jadvalga ko’ra, bu voqea milodiy 1820-yil 7-oktabrga to’g’ri keladi. Ta’kidlanganidek, keyingi ta’rix ham xuddi shu sana munosabati bilan yozilgan.

Xulosa

“Firdavs ul-iqbol”ga kirgan nazm namunalari, avvalo, asarning badiiy saviyasi yuksak bo’lishini ta’minlagan. Ikkinchidan, bu she’rlar asar umummatnining tarkibiy qismi sifatida uning asosiy g’oyasini to’ldirish, izohlash, xulosalash vazifalarini bajar-gan. Uchinchidan, asarga poetik jozibadorlik bag’ishlab, ifodaning san’atkorona bo’lishiga xizmat qilgan. Umuman, “Firdavs ul-iqbol” matni ustida olib borilgan ilmiy kuzatishlar asarning adabiy manba sifatida filologik tadqiqotlar uchun boy material berishini ko’rsatadi.

Adabiyotlar

Абдуллаев, В. 1967. *Ўзбек адабиёти тарихи*. Тошкент: Ўқитувчи.

Йўлдошев, М. 1959. *Хива хонлигида феодал ер эгалиги ва давлат тузилиши*. Тошкент: Ўздавнашр.

- Кун, А. *Заметки о Хивинском ханстве*. 1873. Туркестанские ведомости. № 40.
- Munis Shir Muhammad Mirab and Agahi Muhammad Riza Mirab. 1988. *Firdaws al-iqbal: History of Khorezm*. Ed. by Yu. Bregel. Leiden: Brill.
- Мунис ва Огаҳий. 2010. *Фирдавс ул-иқбол*. Араб ёзувидан табдил этган, кириш ва изоҳлар муаллифи: Шодмон Воҳидов, Исмоил Бекчанов, Неъматжон Полвонов. Тошкент: Янги аср авлоди.
- Мунис, Огаҳий. 2010. *Фирдавс ул-иқбол*. Нашрга тайёрловчилар: Нусратулло Жумахўжа, Сафарбой Рўзимбоев, Абдулла Аҳмедов. Тошкент: Ўқитувчи НМИУ.
- Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. 2009. *Зубдату-т-таворих*. Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Н.Жабборов. Тошкент: Ўзбекистон.
- Навоий асарлари луғати*. Тузувчилар: П.Шамсиев, С.Иброҳимов. 1972. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Носиров, О., Жамолов, С., Зиёвиддинов М. 1979. *Ўзбек классик шеърлари жанрлари*. Тошкент: Ўқитувчи.
- Halén, H. 1979. *Handbook of Oriental collection in Finland: Manuscripts, xylographs, inscriptions, and Russian minority literature*. London–Malmö.
- Пиримкулов, А.Э. *Огаҳий маснавийлари*. Тошкент. Фил ф.н... диссертация.
- Seleman, C. 1894. *Das Asiatische Museum*. St. Peterburg.
- Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. 2002. “Фунуну-л-балоға”. *Ўзбек тили ва адабиёти*. 1-сон.
- Шодмонов, Н. 2009. «Шоҳиду-л-иқбол»нинг ўзбек бадиий-тарихий наصري тараққиётидаги ўрни, манбалари ва матний тадқиқи. Фил. ф.д... диссертация. Тошкент.

"Firdavsu-l iqbol" – the first experience of Agahi in artistic and historical prose

Nurboy Jabborov¹

Abstract

The article examines the literary and aesthetic value of the work "Firdavsu-l Iqbol", begun by Shermuhammad Munis, then continued and completed by Muhammad Rizo Agahi. Although historical events are described, it is analyzed that this work has a high artistic value in terms of the fact that it is written on the basis of saj, the style of poetic expression, the examples of poems of different genres. It has been scientifically proven that "Firdavsu-l-Iqbol", as a perfect example of Uzbek literary and historical prose, served as a unique creative experiment for Agahi's works of this type.

Key words: *Sliterary-historical prose, source, verse, genre, style of expression, saj.*

References

- Abdullaev, V. 1967. *O'zbek adabiyoti tarixi*. Toshkent: O'qituvchi.
- Yuldoshev, M. 1959. *Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi*. Toshkent: Uzdavnashr.
- Kun, A. *Zametki o Xivinskom xanstve*. 1873. Turkestanskies vedomosti. № 40.
- Munis Shir Muhammad Mirab and Agahi Muhammad Riza Mirab. 1988. *Firdavs al-iqbal: History of Khorezm*. Ed. by Yu. Bregel. Leiden: Brill.
- Munis va Ogahiy. 2010. *Firdavs ul-iqbol* (Arab yozuvidan tabdil etgan, kirish va izohlar muallifi: Shodmon Vohidov, Ismoil Bekchanov, Ne'matjon Polvonov). Toshkent: Yangi asr avlodi.
- Munis, Ogahiy. 2010. *Firdavs ul-iqbol*. Nashrga tayyorlovchilar: Nusratullo Jumaxo'ja, S.Ro'zimboev, A.Ahmedov. Toshkent: O'qituvchi NMIU.
- Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. 2009. *Zubdatu-t-tavorix*. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, izoh va ko'rsatkichlar muallifi

¹ Nurboy A. Jabborov – Doktor of Philology, Professor, University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

Email: jabborov-nurboy@rambler.ru

ORCID ID: 0000-0002-2192-7660

For citation: Jabborov, N. O. 2021. "Firdavsu-l iqbol" – the first experience of Agahi in artistic and historical prose". *Golden scripts* 3: 4–24.

N.Jabborov. Toshkent: O'zbekiston.

Navoiy asarlari lug'ati. Tuzuvchilar: P.Shamsiev, S.Ibrohimov. 1972. Toshkent: Adabiyot va san'at.

Nosirov, O., Jamolov, S., Ziyoviddinov M. 1979. *O'zbek klassik she'riyati janrlari*. Toshkent: O'qituvchi.

Halén, H. 1979. *Handbook of Oriental collection in Finland: Manuscripts, xylographs, inscriptions, and Russian minority literature*. London–Malmö.

Pirimqulov, A.E. *Ogahiy masnaviylari*. Toshkent: Fil f.n... dissertatsiya.

Seleman, C. 1894. *Das Asiatische Museum*. St. Peterburg.

Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziy. 2002. "Fununu-l-balog'a". *O'zbek tili va adabiyoti* 1.

Shodmonov, N. 2009. «*Shohidu-l-iqbol*»ning o'zbek badiiy-tarixiy nasri taraqqiyotidagi o'rni, manbalari va matniy tadqiqi. Fil. f.d... dissertatsiya. Toshkent.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta-siga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada

berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany: Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti." *Oltin bitiglar* 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr

sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globalashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

QAYDLAR UCHUN

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99891 166-31-38
Bosishga 30.09.2021-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62